

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.4.2022.4

Юрій Ключковський

Національний університет Києво-Могилянська академія, Україна

КОМЕНТАР ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ВИБОРЧОГО КОДЕКСУ
УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА¹

COMMENTARY OF THE GENERAL PART OF THE ELECTORAL CODE
OF UKRAINE AND PROBLEMS OF POST-WAR ELECTORAL LAW²

Yurii Kliuchkovskiy

National University Of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine

Abstract | The purpose of the report is to draw attention to the analysis of the state of the electoral legislation of Ukraine in view of the prospects of restoring the proper democratic functioning of the State after the end of the war. This analysis has been caused by the publication of the Scientific and Practical Commentary on the General Part of the Election Code of Ukraine, which represents the pre-war state of electoral law. It is noted that the consequences of the martial law period after its end will generate numerous problems that could not have been foreseen before the war but require an appropriate and timely reaction from the legislator.

Commenting on the Electoral Code, along with the undoubted advantages of the latter, revealed numerous problems, some of which are highlighted in the report. The main drawback of the codification process itself was its incomplete nature: the laws «On the Central Election Commission» and «On the State Register of Voters» remained outside the scope of the Code. The existence of two special laws alongside the codified act creates the problem of the correlation of the norms of these acts in case of their inconsistency or conflict.

Among other problematic issues, the article emphasizes, in particular, the need to supplement the grounds and terms of calling and holding early local elections after the end of the martial law period; the need to update the information of the State Register of Voters to take into account the consequences of large-scale demographic processes caused by the war; a more clear definition of the subjects of rights to vote and to stand for local elections as a result of certain processes that took place in the temporarily occupied territories; compliance

¹ Доповідь на круглому столі «Вибори і виборче право в Україні до і після війни. Презентація видання «Виборчий кодекс України. Книга 1. Загальна частина. Науково-практичний коментар», 11 серпня 2022 року

² Report at the round table "Elections and suffrage in Ukraine before and after the war. Presentation of the publication "Electoral Code of Ukraine. Book 1. General part. Scientific and practical commentary", August 11, 2022

with the principle of equality concerning the right to stand for elections; the first legislative formulation of the principle of fair elections; possibilities of experimental application of the new technologies during elections.

Keywords: Electoral Code of Ukraine, scientific and practical commentary, codification, reasons to call elections, rights to vote and to stand for elections, the State Voters Register, the principle of fair elections.

Анотація | Доповідь має за мету привернути увагу до аналізу стану виборчого законодавства України з огляду на перспективи відновлення належного демократичного функціонування держави після закінчення війни. Підставою для аналізу стала публікація Науково-практичного коментаря до Загальної частини Виборчого кодексу України, який уособлює довоєнний стан виборчого права. Зазначено, що наслідки воєнного стану після його закінчення будуть породжувати низку проблем, які не могли бути передбаченими до війни, однак потребують відповідної і завчасної реакції законодавця.

Коментування Виборчого кодексу, поряд з його безсумнівними позитивами, виявило низку проблем, до деяких із яких привернута увага у доповіді. Основним недоліком самого процесу кодифікації став її неповний характер: поза обсягом Кодексу залишилися закони «Про Центральну виборчу комісію» та «Про Державний реєстр виборців». Існування поряд із кодифікованим актом двох спеціальних законів породжує проблему співвідношення норм цих актів у разі їх неузгодженості чи колізії.

Серед інших проблемних питань наголошено, зокрема, на необхідності доповнення підстав і строків призначення та проведення позачергових місцевих виборів після закінчення воєнного стану; потребі актуалізації відомостей Державного реєстру виборців для врахування наслідків масштабних демографічних процесів, викликаних війною; більш чіткого визначення суб'єктів активного і пасивного виборчого права на місцевих виборах внаслідок певних процесів, що мали місце на тимчасово окупованих територіях; дотриманні принципу рівного виборчого права стосовно права балотуватися на виборах; першому законодавчому формулюванні принципу чесних виборів; можливостях проведення експериментального застосування новітніх технологій під час виборів.

Ключові слова: Виборчий кодекс України, науково-практичний коментар, кодифікація, підстави призначення виборів, активне і пасивне виборче право, Державний реєстр виборців, принцип чесних виборів.

Сьогодні, незважаючи на нелегкий воєнний час і воєнний стан, під час якого вибори не проводяться, усе ж існує потреба говорити про виборче право. Українська держава і українське суспільство вийдуть із цього екзистенційного випробування більш консолідованими, згуртованими навколо вистражданих європейських цивілізаційних цінностей – свободи, демократії, прав людини, верховенства права. Війна та спричинені нею глибокі суспільні і політичні зрушення, без сумніву, чинитимуть значний вплив на наше майбутнє бачення виборчого права (як і права взагалі).

Відновлення нормального демократичного державного життя після війни потребуватиме проведення низки виборів – загальнодержавних і місцевих, чергових і позачергових, а набутий Україною статус держави-кандидата на вступ до ЄС вимагатиме проведення виборів у максимальній відповідності до стандартів європейського виборчого доробку. Часу для підготовки і проведення таких виборів, як передбачається сьогодні, буде небагато: Закон «Про правовий режим воєнного стану» надає 90 днів для призначення виборів після закінчення цього стану, а стаття 20 Виборчого кодексу – навіть 30 днів.

Перші після війни вибори будуть не лише місцевими. На цей час уже виникло декілька вакансій в одномандатних округах у поточному скликанні Верховної Ради, які бажано заповнити шляхом проведення проміжних виборів. Зрештою, виборчий процес чергових виборів народних депутатів України має розпочатися уже через рік (хочеться сподіватися, що війна до того часу успішно завершиться).

З цих міркувань вважаємо, що про те, яким має бути виборче право після війни, потрібно думати уже тепер, а починати слід з ретельного аналізу того стану виборчого права, в якому воно перебувало перед війною. Тому авторський колектив Науково-практичного коментаря до Книги

першої Виборчого кодексу України сподівається, що презентація цього видання, організована Українським центром економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова та Офісом Ради Європи в Україні³ у цей складний час, має за мету не лише привернути увагу науковців та фахівців до цієї книги, але й ініціювати роздуми щодо перспектив виборчого права у майбутній післявоєнній Україні.

Коментар, як і сам Кодекс, був написаний до війни. Таким чином, у ньому відображений довоєнний стан вітчизняного виборчого права з його істотними здобутками та певними недоліками.

Прийняття Виборчого кодексу України стало важливим позитивним етапом еволюції виборчого права України. Довгоочікуване набрання чинності цим кодифікованим актом отримало загальну схвальну оцінку в середовищі фахівців та в громадянському суспільстві у цілому; з цією подією Україну привітали в Раді Європи та Венеційській комісії. На підставі цього акту уже проведені місцеві вибори 2020 року. Однак, як і будь-який кодифікований акт, Виборчий кодекс є об'ємним за своїм обсягом і складним за побудовою. Враховуючи його масове практичне використання під час виборів, потрібне широке пояснення і системне тлумачення його положень, корисне як для учасників виборчого процесу (зокрема, кандидатів, партій та їх виборчих штабів, членів виборчих комісій, офіційних спостерігачів), так і для правозастосовних органів, насамперед судів.

Науково-практичні коментарі законодавства, які вже стали традиційними в Україні, виконують декілька завдань. Вони пропонують наукове (доктринальне) тлумачення положень відповідних законодавчих актів, не лише засноване на теоретичних уявленнях, але й з використанням практичного досвіду застосування цих положень. Це означає розгляд відповідних приписів у взаємозв'язку з широким спектром нормативних актів – як з іншими законами, що належать до суміжних галузей, так і з Конституцією, міжнародними правовими документами, а також підзаконними актами, і водночас приділення належної уваги аспектам практичного застосування.

Виборчий кодекс України повинен бути належно структурований. На відміну від деяких інших кодексів, він побудований за пандектною системою, що передбачає виокремлення у його складі Загальної частини – сукупності положень, які або мають найбільш загальний основоположний характер, або є спільними для усіх типів і видів виборів. У цій особливості (а не лише значному обсязі нормативного матеріалу) полягає основна причина публікації матеріалу, присвяченого його першій книзі – Загальній частині Кодексу, не чекаючи завершення роботи з коментування Кодексу у повному обсязі.

Зважаючи на те, що кодифікація виборчого законодавства України є важливим поступальним етапом його еволюції, слід наголосити, що Виборчий кодекс не лише об'єднав і систематизував три виборчі закони, але й запровадив низку новел і досягнень. Значна їх частина стосується конкретних типів виборів і міститься у подальших книгах Кодексу. Специфікою Загальної частини Кодексу є узагальнений підхід щодо основних засад і базових виборчих процедур, який зміг бути реалізованим лише у кодифікованому акті. Так, тут у єдиному підході викладно положення, які розкривають зміст не лише п'яти класичних принципів виборчого права, закріплених у статті 71 Конституції, але й таких засадничих положень, як принципи чесних виборів, добровільності участі у виборах, особистого голосування. Цікаві і важливі положення-новели містяться практично у кожному з розділів Книги 1.

Водночас необхідно зазначити, що коментування Кодексу також виявило чи підтвердило існування низки проблем.

Насамперед слід вказати на неповноту кодифікації виборчого законодавства: поза її охопленням залишилися два важливі акти зі сфери виборчого законодавства – закони «Про Центральну виборчу комісію» та «Про Державний реєстр виборців», хоча первинні проекти Кодексу (у тому числі варіант, прийнятий Верховною Радою у першому читанні) передбачали включення відповід-

³ Коментар до Книги 1 Виборчого кодексу підготований у рамках виконання проекту, що реалізується Офісом Ради Європи в Україні, а також завдяки Венеційській комісії, яка протягом тривалого часу здійснювала як мериторичну, так і організаційну підтримку процесам кодифікації виборчого законодавства України.

ного матеріалу як окремих розділів Загальної частини. Їх винесення за межі сфери кодифікації законодавець пояснював тим, що Виборчий кодекс, на його думку, повинен регулювати лише правовідносини, що виникають під час виборів, а ці два акти діють постійно, у тому числі у позавиборчий період. Однак практика засвідчила неможливість такого чіткого розмежування: низка положень Кодексу все одно регулюють правовідносини поза межами виборчого процесу. Більше того, внаслідок такого підходу Виборчий кодекс не є єдиним законодавчим актом галузі виборчого права, що породжує небезпеку виникнення колізій при недостатній уніфікації з його положеннями приписів двох інших згаданих законів.

Проблемами іншого походження, які виявило коментування, є прогалини, неоднозначні (недостатньо визначені) приписи, внутрішні колізії і просто недоречності, які, на жаль, трапляються майже у кожному розділі. Коментар не обмежується констатуванням цих проблем; у ньому з використанням основних принципів, міжнародних виборчих стандартів (у тому числі актів «м'якого права» та рішень ЄСПЛ), вимоги дотримання основних прав, судової практики Конституційного Суду України та Верховного Суду та, зрештою, здорового глузду і логіки надається тлумачення відповідних положень, яке може виключити вплив подібних технічних і не лише технічних проблем на правокористування та правозастосування. У деяких випадках, коли вирішити відповідну проблему шляхом тлумачення виявлялося неможливим, ставилася мета привернути увагу законодавця, а також правознавців та громадських експертів до цих проблем і, за можливості, запропонувати рекомендації, які могли б сприяти їх усуненню. Сподіваюся, що такий підхід сприятиме усуненню подібних прикрих недоречностей при доопрацюванні Виборчого кодексу, необхідному, як уже зазначалося, для врахування нових для вітчизняної практики наслідків воєнного стану.

Кодифікація (нехай і неповна) не виправдала ще одної надії – підвищити стабільність вітчизняного виборчого законодавства. З часу прийняття у грудні 2019 року Виборчий кодекс уже зазнав численних змін, зокрема, кардинальних змін безпосередньо перед місцевими виборами 2020 року (всупереч загальноновизнаному міжнародному виборчому стандарту, який забороняє істотні зміни менше ніж за рік до виборів). Окремі «точкові» зміни були внесені, коли текст коментаря вже перебував у видавництві. І сьогодні можна очікувати подальших змін, спрямованих на реальне поліпшення тексту (усунення недоречностей, прогалин і колізій), адаптацію до ситуації, пов'язаної з воєнним станом та наслідками війни, однак, на жаль, також спрямованих на, так би мовити, «подальше вдосконалення», пов'язане з ревізією виборчих систем та пошуком інших політичних переваг.

Коментар побудований постатейно. Однак внаслідок застосованої законодавчої техніки внутрішня структура багатьох статей складна, часом непослідовна, що не дає можливості повністю відобразити її у структурі коментаря, зокрема через те, що деякі положення (частини, абзаци) містять за своїм змістом більше ніж один правовий припис. Тому внутрішня структура коментаря до конкретної статті часто не повністю відображає структуру самої статті.

Коротко охарактеризую положення перших двох (базових для Загальної частини) розділів Кодексу, звертаючи увагу в основному на проблемні питання.

У статті 2 окреслено перелік джерел виборчого права України. Наведений список підкреслює неповну кодифікацію виборчого законодавства (поряд з Виборчим кодексом зазначені закони «Про Центральну виборчу комісію» та «Про Державний реєстр виборців»), а також взаємозв'язок джерел виборчого права з джерелами інших, суміжних галузей.

Такий перелік можна вважати достатнім для орієнтації суб'єктів виборчого процесу та інших учасників виборчих правовідносин. Тим не менше він істотно неповний, і при правозастосуванні важливо звертати увагу також і на інші джерела, не зазначені у цій статті. Тут слід вказати судову практику (правові позиції) Конституційного Суду України і Верховного Суду, а також, що актуально у контексті реальних кроків до європейської інтеграції України, міжнародно-правових актів – як нормативних (договірних), так і актів «м'якого права» (зокрема, актів Венеційської комісії та ОБСЄ/БДПЛ), а також розвинутої практики Європейського суду з прав людини стосовно статті 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Стаття 3 Кодексу дещо звужує перелік видів виборів у залежності від підстав їх призначення чи проведення, декларуючи, що вибори можуть бути черговими або позачерговими. Необхідно зазначити, що Кодекс у подальших книгах передбачає й інші види виборів, зокрема повторні, а для місцевих виборів – також проміжні, перші, додаткові.

Підстави для проведення позачергових виборів, які пов'язуються з достроковим припиненням повноважень виборного органу чи посадової особи, конкретизуються Конституцією (для загальнодержавних виборів) або суміжними законами. Досі вважалося, що для місцевих виборів такі підстави повністю визначені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні». Однак сьогодні реальністю стало застосування положень Законів «Про правовий режим воєнного стану» та «Про військово-цивільні адміністрації», які, зокрема, передбачають можливість припинення повноважень органів місцевого самоврядування у разі утворення військових чи військово-цивільних адміністрацій. Крім того, слід взяти до уваги також достатньо ймовірні ситуації (особливо на територіях, звільнених від окупації, або які перебували в зоні активних бойових дій) втрати дієздатності окремими місцевими радами через виникнення численних вакансій у їх складі. Такі обставини вимагають уточнення законодавчих підстав для призначення позачергових місцевих виборів після закінчення воєнного стану у тих територіальних громадах чи адміністративно-територіальних одиницях, де діяльність органів місцевого самоврядування, обраних на виборах 2020 року, не може бути відновлена, або де вони у 2020 році не обиралися у зв'язку з неможливістю проведення виборів.

В контексті статті 4, присвяченій обчисленню виборчих строків, важливим є питання наявності чи відсутності їх перепиняльного (преклюзивного) характеру. Швидкоплинність виборчого процесу має наслідком встановлення чітких строків виконання тих чи інших виборчих процедур; пропуск таких строків породжує виборчі спори, які часом непросто вирішити.

Часто можна зустріти думку, що всі виборчі строки є перепиняльними, тобто після їх збігу відповідні процедури не можуть бути виконані. Однак насправді це не завжди так, хоча ці строки мають зобов'язальний характер. Зокрема, не може бути перепиняльним встановлений строк розгляду виборчого спору, як на це вказав Конституційний Суд України ще у 2009 році. Подібно пропуск строку вчинення певних дій не може бути перешкодою для усунення протиправної бездіяльності суб'єкта владних повноважень (виборчої комісії) на виконання рішення суду.

Аналіз різних темпоральних строків, врегульованих Кодексом, у залежності від суб'єкта вчинення відповідних дій дозволяє дійти висновку: перепиняльний характер мають строки, пов'язані з виборчими процедурами, які виконуються дискреційно (на власний розсуд) відповідними невідповідними суб'єктами для реалізації власних виборчих прав: після збігу встановленого строку відповідні дії не можуть вчинятися. Однак строки обов'язкових процедур, зокрема, спрямованих на забезпечення виборчих прав інших суб'єктів, зокрема у разі їх виконання суб'єктами владних повноважень, є зобов'язальними, однак не перепиняльними. Їх недотримання слід кваліфікувати як бездіяльність, яка підлягає усуненню для відновлення законного перебігу виборчого процесу. Зазначене розуміння доцільно закріпити нормативно.

Недостатньо продуманою слід визнати здійснену у статті 5 спробу встановити лише два «дні голосування» протягом календарного року для проведення будь-яких місцевих виборів (окрім повторних); такими днями пропонуються дні, визначені Конституцією для проведення чергових загальнодержавних виборів (у березні – Президента України, у жовтні – народних депутатів України). Тим самим підвищується ймовірність одночасного проведення загальнодержавних та місцевих виборів, що, взагалі кажучи, є явищем небажаним (зокрема, з огляду на різні строки здійснення виборчих процедур, зокрема, агітації), хоча й формально не забороненим. У відповідних положеннях статті 5 містяться також певні суперечності, пов'язані насамперед з одночасним використанням терміну «рік» у різних його значеннях – як «календарний рік» (період часу з 1 січня до 31 грудня) і як строк, який починається у певний день і триває до такої ж дати наступного календарного року (зокрема, «рік повноважень» виборного органу). Відсутність термінологічного розмежування цих понять породжує неоднозначності розуміння заборони проведення позачергових і проміжних

місцевих виборів у «рік проведення чергових місцевих виборів», що може викликати певні спори щодо призначення виборів.

З очевидних причин коментовані положення недостатньо адаптовані до тих не передбачуваних раніше ситуацій і підстав призначення місцевих виборів, які можуть виникнути після закінчення воєнного стану, коли необхідно буде відновити діяльність органів місцевого самоврядування. Так, наприклад, враховуючи, що призначення місцевих виборів має відбутися не менше ніж за 60 днів до дня виборів, такі вибори, наприклад, відбудуться у кінці березня, якщо будуть призначені не пізніше кінця січня; призначені у лютому вибори можуть відбутися лише в кінці жовтня. Слід взяти до уваги, місцеві вибори після закінчення воєнного стану мають призначатися у разі відсутності чи недієздатності місцевої ради або вакантності посади голови територіальної громади. Враховуючи, що військові адміністрації припиняють свої повноваження через 30 днів після закінчення воєнного стану (стаття 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану»), неясно, яким чином має бути організоване управління у відповідній громаді протягом такого тривалого строку до проведення виборів. Ця проблема вимагає уваги законодавця.

Низка важливих аспектів Розділу II Кодексу характеризує зміст принципів виборчого права та деяких пов'язаних з ними питань. Цей розділ містить безсумнівні позитивні новели, висвітлені у коментарях; тут зверну увагу на окремі проблемні аспекти.

Найгостріші проблеми принципу *загального* виборчого права стосовно права голосу традиційно пов'язані з питанням визначення виборчої адреси виборця – суб'єкта права голосу. Категорія виборчої адреси визначається не Виборчим кодексом, а Законом «Про Державний реєстр виборців», і тут знаходять свій безпосередній вияв недоліки неповної кодифікації. Стаття 7 Виборчого кодексу абсолютизує виборчу адресу як критерій права участі громадянина у відповідних місцевих виборах. Така абсолютизація не викликала б сумнівів у разі ототожнення виборчої адреси з місцем проживання: відповідно до статей 140 і 141 Конституції, участь у місцевому самоврядуванні і, зокрема, у місцевих виборах можуть брати *жителі* відповідних громад чи адміністративно-територіальних одиниць. Однак значна дискреція щодо визначення виборчої адреси, запроваджена в останні роки Законом «Про Державний реєстр виборців», розірвала зв'язок виборчої адреси з місцем проживання. На це накладаються проблеми загального розуміння змісту категорії «місце проживання» у вітчизняному праві та законодавстві, спроби вирішити які досі не можна вважати успішними.

Нерозв'язаність цих проблем протягом тривалого часу викликає численні спори; у зв'язку з масовими демографічними змінами, викликаними війною, вони будуть тільки загострюватися. Без упорядкування регулювання відповідних питань, спрямованого, зокрема, на актуалізацію відомостей Державного реєстру виборців, можна передбачити масштабні проблеми зі складанням списків виборців, що може перешкодити належному проведенню виборів після закінчення воєнного стану.

Події, пов'язані з війною та тимчасовою окупацією певних територій України, можуть викликати додаткові питання щодо визначення суб'єктів як активного, так і пасивного виборчого права. Насамперед це пов'язано з конституційним цензом громадянства. Відповідно до Закону «Про громадянство України», добровільне набуття громадянства іншої держави (а тим більше держави-агресора), зокрема, отримання паспорта такої держави, є підставою для втрати громадянства України, а отже, і виборчих прав. Недавно було акцентовано вплив наявності «двох паспортів» на перетин особою Державного кордону України; актуальним стає належне розв'язання такої суперечності у контексті виборчого права.

Не меншою політичною проблемою є потенційна участь у виборах громадян України, які вчинили злочини проти державної безпеки України, зокрема, державну зраду чи колабораційну діяльність. Санкції відповідних статей Кримінального кодексу передбачають тривалу заборону займати певні посади (у тому числі виборні) чи займатися певною діяльністю; судимість за такі злочини передбачена Виборчим кодексом як дискваліфікаційна підстава щодо пасивного виборчого права

на місцевих виборах. Однак кримінальний процес навіть у випадку очевидності протиправної діяльності тривалий; до набрання законної сили обвинувальним вироком відповідний виборчий ценз не застосовний. Законодавцю доцільно шукати способи, як не допустити до балотування (а отже, до обрання) на післявоєнних виборах подібних осіб. Тут доречно було б скористатися критерієм «нагальної суспільної потреби», сформульованим Європейським судом з прав людини у низці рішень і застосованим, зокрема, до питання виборчих прав у справі «*Лабіта проти Італії*» (рішення 2000 року). Тому можна сподіватися на запровадження нових підстав позбавлення виборчих прав на місцевих виборах, викликаних потребами післявоєнного державного будівництва.

Стосовно принципу рівного виборчого права Виборчий кодекс, формулюючи його зміст у статті 12 відповідно до міжнародних стандартів, тим не менше заклав істотну суперечність в аспекті пасивного виборчого права у випадках виборів народних депутатів України та виборів депутатів місцевих рад. Всупереч встановленій вимозі рівних прав кандидатів та рівних умов їх участі у виборах, подальші книги Виборчого кодексу передбачають привілейованих кандидатів, які обираються за іншими правилами, ніж усі інші. Порухення конституційного принципу рівного виборчого права у цьому випадку настільки безпосереднє й очевидне, що у разі конституційного подання позицію Конституційного Суду України неважко передбачити. Однак просте визнання цих спірних положень неконституційними (тобто втрата ними чинності) створило б значну прогалину у регулюванні усієї процедури встановлення результатів виборів і розподілу мандатів, яка навряд чи може бути усунута простим тлумаченням правових норм.

Виборчий кодекс вперше у вітчизняному виборчому праві нормативно закріплює принцип чесних виборів (стаття 19), пов'язуючи його зміст з гарантіями реалізації виборчих прав, дотриманням основних принципів виборчого права, ефективним механізмом оскарження виборчих правопорушень та встановленням юридичної відповідальності за виборчі правопорушення. У цьому контексті доцільно було б також прямо передбачити можливість визнання виборів недійсними у разі встановлення фактів системних правопорушень, які не дозволяють достовірно визначити результати виборів, як це вже мало місце у вітчизняній практиці; це б відповідало європейським виборчим стандартам.

У контексті можливостей використання на виборах інноваційних технологій слід розрізняти три сфери застосування: облік результатів голосування та складання підсумкових протоколів, з одного боку, і власне два типи інноваційних методів голосування виборців – на виборчій дільниці у приміщенні для голосування (машинне голосування) та дистанційного голосування виборців (дистанційне електронне голосування). Стаття 18 передбачає можливість проведення експериментів у цьому відношенні, не вказуючи прямо на останній спосіб голосування. Важливо, однак, що, відповідно до її положень, такі експерименти не можуть мати правових наслідків для встановлення результатів виборів.

Дистанційні технологічні методи голосування (голосування поштою чи голосування через Інтернет) є дуже проблемними з огляду на дотримання принципів виборчого права, зокрема, вільних і чесних виборів та особистого і таємного голосування, тому їх запровадження повинно здійснюватися уважно й обережно, з урахуванням детально розроблених у рамках Ради Європи як правових, так і організаційних та технологічних стандартів. Необережне і непродумане запровадження цих методів голосування, незважаючи на певні спокуси, може призвести до масових порушень виборчих прав і, в кінцевому підсумку, до порушення фундаментального для демократії права народу на вільне вираження своєї волі, а отже, до невизнання легітимності обраних органів та посадових осіб. Виходячи з досвіду гібридної війни, у рамках якої кібератаки відіграють не останню роль, слід пам'ятати, що питання безпеки, надійності і достовірності результатів виборів є вирішальним.